

Didaktičko-metodičke mogućnosti razvijanja taktičkog mišljenja

U metodici taktičke obuke postavlja se pitanje: da li je moguće vaspitavati i vežbati taktičko mišljenje?¹ Sa stanovišta mogućnosti razvijanja i vežbanja taktičkog mišljenja, kao specifičnih intelektualnih veština i metoda, značajno je praviti distinkciju između operativno-praktičkog mišljenja, koje je moguće formulisati i algoritmički programirati, i stvaralačko-kritičkog, odnosno logičkog mišljenja, koje se samo delimično može formulisati, i to samo u smislu pomoćnih podataka i uslova u kojima se ono realizuje.

Operativno-praktično mišljenje u artiljerijskoj vatrenoj obuci, na primer, koje je pretežno deduktivno i rutinsko i koje ima, po pravilu, samo jedno pravo i tačno rešenje — moguće je graditi »ciglu po ciglu«, operaciju po operaciju. Međutim, tu se uvek mora imati u vidu celina problema. U taktičkoj obuci dominiraju kreativni (euristički) problemi i uvek postoji mogućnost više rešenja jednog taktičkog problema, od kojih ni jedno nije egzaktno. Iz tog razloga su taktički zadaci i taktički problemi nepodesni za formalizovanje i, u suštini, algoritmički su nerešivi. Metodika razvijanja taktičkog mišljenja mora polaziti od toga da je moguće vežbati samo opšte intelektualne veštine i metode taktičkog mišljenja, što će omogućavati da se svaki taktički zadatak uspešnije reši. No, efikasno rešenje se ne može garantovati u egzaktnom smislu, kao što je slučaj kod determinisanih zadataka iz artiljerijske nastave gađanja i sl.

¹ Teorije sposobnosti i teorije učenja su bitni izvori raznih metoda i metodčkih postupaka koji se primenjuju u vežbanju mišljenja. Postoje brojne teorije koje pokušavaju da objasne suštinu stvaralačkog mišljenja. Među njima su najpoznatije: 1) psihoanalitička, koja sublimaciju uzima kao osnov stvaralaštva; 2) asocijativna teorija, koja kreativnost objašnjava raznovrsnim asocijativnim mehanizmima; 3) gestalt-teorija, po kojoj je stvaranje nečeg novog u stvari uviđanje odnosa između delova i celine (popunjavanje praznina u nekoj celini); 4) teorija crta, koja ima dosta pristalica i po kojoj su crte ličnosti presudne za kreativnost.

Samostalni napori učesnika taktičke obuke su osnov metodike vežbanja taktičkog mišljenja

Procesom taktičkog mišljenja u taktičkoj obuci se može upravljati na dva načina: 1) detaljnom razradom, planiranjem i realizovanjem prema čvrstim instrukcijama i uputstvima cilja i zadatka taktičke obuke u usvajanju intelektualnih vještina i 2) ostvarivanjem većeg stepena samostalnosti i samoorganizovanja sadržaja taktike, i primenom postupaka koji bitno doprinose da se taktički misli, uči i vežba na način koji angažuje mišljenje svakog učesnika obuke.

Naučiti i uvežbati taktički misliti se može samo »svojom« glavom. Kada umesto učesnika taktičke obuke misli nastavnik — ne može se očekivati da će se uspešno negovati i razvijati taktičko mišljenje. U izlaganju sopstvenih ideja, rešenja i predloga u procesu rešavanja taktičkih zadataka naročito se manifestuje fenomen sopstvenog doprinosa, time što se sopstvene ideje i »pronasci« uvek stavljaju u superfokus mišljenja i najduže zadržavaju u sećanju. Taj fenomen neki nastavnici nedovoljno uvažavaju. Za razvoj taktičkog mišljenja, znatno važnije od velikog broja najboljih rešenja koja »servira« sam nastavnik jeste permanentna misaona aktivnost svakog pojedinca. »Gotovinska psihologija« u rešavanju taktičkih zadataka je jedan od najozbiljnijih problema koji se mora prevazilaziti. Taj sistem »poučavanja« karakteriše stalno davanje »pouka« od nastavnika, što je sa metodičkog aspekta, u suštini, receptivna aktivnost učesnika, tj. usvajanje gotovih informacija i rešenja u vidu recepata i klišeja. Takva metodika uslovljava jednostranost razvoja taktičkog mišljenja, sugestibilnost, psihološku nesigurnost i nesnalažljivost kada treba nešto samostalno odlučiti ili narediti. Tako obučene starešine u složenijim taktičkim situacijama pokazuju veliki stepen rigidnosti i lako »gube glavu«. Stoga je za razvijanje taktičkog mišljenja neophodan maksimalno aktivan odnos svakog učesnika obuke i angažovanje njihovog mišljenja. Kreativan i kritički odnos doprinosi da se primljene taktičke informacije prerađuju i transformišu u relativno nove, sopstvene misione produkte taktičkog znanja. Na taj se način obezbeđuje i fleksibilnost taktičkog mišljenja, njegova operativnost i adaptivnost.

Ako se taktičke informacije (znanja) previše nagomilavaju, dolazi do »zagušenja« (aglomeracije) činjenica, a zatim i do tzv. proaktivne i retroaktivne interferencije (potiranja činjenica). Iz tog razloga za razvijanje taktičkog mišljenja veoma su važni metodički postupci koji afirmišu samoučenje i osmišljen individualni rad. Samo se na taj način mogu ostvariti individualne promene i tako se taktičko mišljenje

razvija u svakom pojedincu, mada ne samo njegovom individualnom aktivnošću, već i interakcijom ostalih učesnika obuka. Međutim, rezultati tog procesa, a to je najvažnije, uvek se realizuju u pojedincu. Za efikasno razvijanje taktičkog mišljenja neophodan je visok stepen individualizacije procesa taktičke obuke, naročito onih oblika koji prema svojoj funkciji treba bitno da doprinose razvijanju i vežbanju taktičkog mišljenja (rešavanje taktičkih zadataka i drugi oblici primenjene obuke). Individualizaciju praktično primenjenih oblika taktičkog obučavanja slušalaca treba razviti do stepena samoobučavanja, kao najrazvijenijeg vida samoučenja.²

Metodičke implikacije unapred pripremljenih rešenja

Razmatranjem ovog problema dolazi se do suštinskog metodičkog pitanja: da li taktička obuka, a posebno rešavanje taktičkih zadataka, dovoljno unapređuju taktičko mišljenje i ubrzavaju njegov razvoj? Nastavnici se neretko zadovoljavaju samo time da teorijske i praktične sadržaje taktičke obuke prenesu u obliku gotovih ili polugotovih znanja koje slušaoci pretežno prihvataju u vidu datih šema, bez dovoljno razrade, a ponekad i putem imitacije. Pri tome se nedovoljno insistira na metodičkim oblicima i postupcima koji bi optimalno doprineli razvoju intelektualnih snaga.

Jedan od bitnih metodičkih problema, čiju valjanost treba ozbiljno dovesti u sumnju i metodički proveriti, jeste praksa prilikom rešavanja taktičkih zadataka da nastavnici usmeravanje i vaspitanje taktičkog mišljenja realizuju u uslovima kada je celokupni misaoni i radni postupak njima unapred poznat i programiran tzv. »državnim rešenjem«. Kakva je metodička situacija u takvim uslovima?² Nastavnik taktičko mišljenje jednosmerno i direktno vodi ka samo njemu poznatom rešenju, a ne i labavljenju krutih struktura i stalnom dinamiziranju predstavnog polja taktičkog iskustva. Ta dva metodička problema su protivrečna. Učesnici taktičkog zadatka se moraju dovesti u problemsku situaciju, u kojoj će samostalno da istražuju i pronalaze rešenja, oslobođeni od mistificiranog »državnog rešenja« kao jedino pravilno.

Sa stanovišta razvoja taktičkog mišljenja, do rešenja zadatka se ne bi trebalo dolaziti jednosmerno, već aktivnim misaonim procesom

² Postoji posebna metodika samoučenja (principi, metode i tehnike), kao relativno novo didaktičko područje. Međutim, treba istaći da u savremenim uslovima ne postoji obuka koja se bazira isključivo na samoobučavanju, već se nužno mora kombinovati sa elementima poučavanja.

svih učesnika. Svako taktičko mišljenje mora, u izvesnom smislu, biti istraživanje, a svako istraživanje je lčno dostignuće onog ko ga sprovodi, čak i onda kada je rešenje koje se traži već poznato. S obzirom na to da nastavnik unapred zna rešenje, on je objektivno u situaciji da stalno podstiče i usmerava proces taktičkog mišljenja učesnika u poznatom pravcu. Na takvim časopisima najčešće se čuju komentari nastavnika: »Neće tako biti«, »Da li je baš tako«, »Pogrešno je to« itd. Odgovori i rešenja učesnika su najčešće »pogrešni«, jer oni pokušavaju da »otkriju« šta misli nastavnik i da pogode »državno rešenje«. To ne može biti osnova za razvijanje taktičkog mišljenja. Problemska metodička situacija i atmosfera za rešavanje taktičkih zadataka, koja bi pogodovala polaznoj problemskoj situaciji za razvijanje kritičkog i kreativnog taktičkog mišljenja, bila bi ostvarena kada ni nastavnik ne bi unapred znao rešenje, niti »sigurne« puteve koji vode ka njemu. Eksperimentalno je utvrđeno da su najaktivniji oni časovi na kojima ni nastavnici ni slušaoci ne znaju konačni rezultat i rešenje. Naime, na takvim časovima i sam nastavnik ozbiljno radi i misli, i sa uvažavanjem se odnosi prema svakom predlogu i ideji koje daju slušaoci. Međutim, u taktičkoj obuci sa manje iskusnim učesnicima obuke, često se nalazimo u dilemi: koliki broj zadataka da postavimo, pitomcima vojnih akademija), koji nisu dovoljno osposobljeni i uvežbani da sami rešavaju taktičke probleme, treba ih u tome podučavati, vežbati, podsticati i hrabriti, stalno vodeći računa o tome da se u njih ne formira mentalna struktura sa mehanizmima »gotovinske psihologije«. O tome je naš poznati naučnik dr B. Stevanović govorio: »Ako želimo izvesne sposobnosti pojedinaca da razvijamo vaspitanjem ili vežbanjem, moramo ih vežbati da sami obavljaju određene mentalne radnje«.³

Metodička zasnovanost utvrđivanja broja taktičkih i drugih zadataka

U metodičkim raspravama, naročito u fazi planiranja taktičke obuke, često se nalazimo u dilemi: koliki broj zadataka da postavimo, kakvi da budu, odnos među njima, koje vrste da planiramo i slično.

Činjenica da osnovu mišljenja čini taktičko iskustvo može ponekad pogrešno da se protumači i da se na osnovu toga zaključi kako povećanje obima taktičkih znanja i akumulizacije taktičkih činjenica predstavljaju najvažniji činilac taktičkog mišljenja. Brojna istraži-

³ Dr Borislav Stevanović, *Vaspitljivost sposobnosti*, Beograd, Univerzitet danas, 2/1966.

vanya nedvosmisleno ukazuju na to da porast znanja i prosto akumuliranje informacija niti izdaleka ne dovode do znatnijih promena u oblasti razvijanja mišljenja. Pokazano je pored ostalog, da se u mišljenju uspešno koriste samo sistematizovana znanja, formirana u dovoljno fleksibilnom sistemu. Izvesno je da se sistematizovana znanja i vežbanja kreativnog taktičkog mišljenja mogu realizovati putem iskustva u rešavanju taktičkih zadataka i problema. Međutim, to ponekad daje povoda da se pretpostavi, pa i tvrdi, da je nivo taktičkog mišljenja zavisao od broja rešenih zadataka. Rezultati nekih metodičko-psiholoških istraživanja su doveli u sumnju takvu tvrdnju.⁴ Razvijanje taktičkog mišljenja ne zavisi od broja rešenih taktičkih zadataka, već, i pre svega, od izbora i vrste taktičkih zadataka. Na primer, dokazano je da ako se obučavanje za duži period sprovodi vežbanjem rešavanja samo jedne vrste ili tipa zadataka — da se u učesnika taktičke obuke razvija tendencija da sve ostale zadatke podvode pod taj tip ili vrstu. Dakle, posledica nije razvijanje stvaralačkog taktičkog mišljenja, već i rigidnog i dogmatskog.

Isto tako, eksperimentalno je pravovremena i metodička efikasnost raznovrsnosti taktičkih zadataka za razvijanje taktičkog mišljenja. Raznovrsnost ne obezbeđuje da se kod učesnika taktičke obuke izgrađuju relativno stabilne mentalne strukture i metodi taktičkog mišljenja. Takva lančana smena sve novih i novih zadataka više dovodi do dezorganizacije taktičkog mišljenja nego do njegove fleksibilnosti i primenljivosti. Iz rezultata istraživanja se može zaključiti da je jedno od najvažnijih pitanja, kada se radi o razvijanju taktičkog mišljenja, pronalaženje optimalnog odnosa taktičkih zadataka. U takvoj kombinaciji zadataka treba da bude deo zadataka koji će se rešavati prema određenoj metodičkoj šemi (vođeni) i deo koji zahteva viši stepen kreativnih napora. Dakle, treba pronaći skladan odnos manje težih i težih zadataka u odnosu na nivo angažovanja stvaralačkog taktičkog mišljenja.

Nivo intelektualnih teškoća prilikom rešavanja taktičkih zadataka

Jedan od važnijih metodičkih problema prilikom planiranja i izvođenja taktičke obuke, taktičkih zadataka i drugih primenjenih oblika obuke starešina, komandi i štabova — jeste problem nivoa

⁴ Grupa sovjetskih autora, *Vojnoinženjerska psihologija*, VIZ Beograd 1974, str. 95.

psihofizičkih, prvenstveno intelektualnih teškoća učesnika obuke. Naime, potrebno je uskladiti stvarne mogućnosti učesnika obuke sa zahtevima koji se pred njih postavljaju. Mogućnosti učesnika su različite i zavise od mnogih činilaca: stepena psihofizičke dobi, kvantiteta i kvaliteta taktičkog iskustva, emocionalnog stanja, nivoa motivacije i dr. Izvesno je, međutim, da svaki učesnik taktičke obuke treba da pronađe i primeni način rešenja zadatka koji pre toga nije u potpunosti imao u taktičkom iskustvu. Neka metodička istraživanja poljskih pedagoga podrobnije ukazuju na značaj odmeravanja zahteva i nivoa teškoće prilikom davanja taktičkih zadataka na rešavanje.⁵

Polazeći od tih i drugih saznanja, nivo teškoća i zahteva koji se postavljaju prilikom rešavanja taktičkih zadataka može, načelno, biti: 1) znatno niži od gornjeg praga mogućnosti učesnika obuke; 2) znatno viši; 3) na istom nivou, i 4) nešto viši od gornje granice. Metodički problemi se u svakom navedenom slučaju različito manifestuju.

Kada su zahtevi znatno niži od mogućnosti, učesnici taktičke obuke nisu u situaciji da savlađuju teškoće, da stvaralački i intenzivno misle, da cene situaciju, kombinuju, uočavaju veze i odnose između uzroka i posledica. U takvim situacijama pri rešavanju taktičkog zadatka najčešće se prilazi na mehanički i šablonski način, primenjujući ranije usvojena taktička znanja. Ako su taktički zadaci tako odabrani da prevazilaze intelektualne mogućnosti, najčešće dolazi do konfliktnih situacija između nastavnika i učesnika obuke, i do unutrašnjih konflikata kod učesnika. To se manifestuje na taj način što se učesnik obuke, u nemogućnosti da uspešno rešava takav zadatak, a nastojeći da izbegne neprijatne posledice (kritiku, opomenu, prebacivanja, ocenu i sl.), neretko služi nedozvoljenim sredstvima (prepisivanjem, traženjem rešenja od drugog i sl.), čak i kada ta sredstva vode netačnom rešenju. Takve situacije ne dovode do željenog uticaja na intelektualni razvoj, odnosno na razvoj taktičkog mišljenja. Uloženi naponi mogu biti vrlo veliki, a stvarni rezultati mali, što dovodi do razvijanja negativnih osobina ličnosti (sugestibilnost, kolebljivost i malodušnost).

Često se misli da je najpogodnija metodička situacija kada se nivo teškoća i zahteva podudara sa mogućnostima onih koji se obučavaju. Međutim, tada procesi stvaralačkog taktičkog mišljenja nisu angažovani u meri koja bi odgovarala razvoju i vežbanju; nivo teškoća nije takav da zahteva veće intelektualne napore, niti ih podstiče. Najpovoljnija metodička situacija je kada su zahtevi i nivo

⁵ Z. Putkiewicz, *Aktywizacja procesu myślenia uczniów*, Warszawa, 1974.

teškoća u rešavanju taktičkih zadataka nešto iznad psihofizičkih, prvenstveno intelektualnih mogućnosti učesnika taktičke obuke, kada oni zahtevaju rekonstrukciju taktičkog iskustva i svestrano angažovanje mišljenja. Kada se rešava takav taktički zadatak, učesnik obuke se najpre mora setiti svih taktičkih znanja koja su u vezi sa zadatkom, ali to iskustvo više ne može primeniti direktno, već u izmenjenim okolnostima. U procesu rešavanja on će se setiti i ranije naučenih šablona ili šema rešavanja, možda će pokušati da novi zadatak podvede ili »ugura« pod tu šemu, ali do prvog rešenja na taj način neće doći. Do rešenja se može doći samo posredstvom stvaralačkog mišljenja, analizom taktičkog zadatka, posebno razlika i sličnosti između iskustva i zahteva novog zadatka.

Odnos teorijskih i praktičnih znanja

Metodička iskustva ukazuju na prevaziđenost i neodrživost tradicionalne empirijske teorije taktičkog mišljenja. S tim u vezi javlja se i nov princip metodičkom principu i zahtevu za očiglednošću taktičke obuke. Očiglednost, koja u tradicionalnoj obuci ima jednostrano, pretežno senzualističko objašnjavanje — ne obezbeđuje razvoj apstraktnog mišljenja koje čini suštinu taktičkog mišljenja. Sa tog aspekta, čulne osnove (vida, sluha itd.) treba da postanu samo modeli koji će ukazivati na suštinske odnose u neposrednoj, očiglednoj formi, dakle samo kao sredstvo za formiranje apstraktnih taktičkih pojava.

Metodički pravilan pristup negovanju i razvoju taktičkog mišljenja danas sve više naglašava ulogu teorijskih naučnih znanja. Povećana uloga teorijskih taktičkih znanja nije u suprotnosti sa zahtevom praktičnosti taktičke obuke. Ona samo ukazuje na to da je za ubrzani razvoj apstraktnih pojmova kao sadržine taktičkog mišljenja neophodno obrađivati i relativno trajne, proverene i bitne teorijske sadržaje taktike. Zahtev za povećanom ulogom teorijskih znanja mora biti u skladu sa mogućnosti razumevanja i poimanja tih znanja. Često se dešava jedna metodička zabluda. Naime, ako je razlika između zahteva teorijskih znanja i mogućnosti razumevanja tog znanja velika, nastavnik može da poveruje da je taktičko mišljenje razvijenije nego što stvarno jeste. To dovodi do formiranja verbalnih navika jer učesnici obuke verbalizuju ono što objektivno ne shvataju. Razlog tome je okolnost što su zahtevi i nivo teorijskih taktičkih znanja znatnije iznad njihovih mogućnosti mišljenja. Ti oblici formalizma u taktičkim znanjima, iako štetni, ipak nisu retki. Stoga

i ovde važi opšti princip — da zahtevi teorijskih znanja treba da budu nešto iznad nivoa mogućnosti razumevanja. U procesu teorijske taktičke nastave neprekidno se mora proveravati stepen razumevanja i tek nakon stečenog uverenja da je određeni sadržaj usvojen sa razumevanjem treba ići dalje.

Vežbanja realnih prostornih i vremenskih predstava važna su pretpostavka uspešnosti taktičkog mišljenja

Zasnivanje taktičkog mišljenja na prostornim (zemljište, karte, planovi, skice itd.) i vremenskim predstavama (brzina rada, odnosno razne vrste normi) su veoma velikog značaja. Zato je jedan od bitnih metodičkih zahteva da se u procesu taktičkog obučavanja formiraju pravilne i realne prostorne i vremenske predstave. Mada je taktičko uvežbavanje neophodnost, jer ima mnoge metodičke prednosti (slično kao i vežbanje na tzv. minijaturnim poligonima), i mada pruža bolje uslove za uvežbavanje tehnologije rada i kontrolu, korekciju i repetciju izvršavanja pojedinih radnji i postupaka — ipak ono, sa stanovišta zadovoljavanja zahteva za vežbanjem realnih prostornih predstava, može biti i štetno. Ako se ne bi dovoljno brzo i dugo vežbalo na zemljištu usvajanje predstava prostora, moglo bi u borbenim uslovima imati negativne reperkusije na realnost taktičkog mišljenja. U vezi s tim, značajno je da se permanentno i sistematski prenose modeli situacija na kartama, šemama i planšetama na zemljište i obratno, i da se uvek potencira stvarna taktička situacija na zemljištu. Model taktičke situacije na karti se bitno razlikuje od stvarne taktičke situacije, ne samo u odnosu na prostornu komponentu, već i po tome što je prvi statičan, a drugi dinamičan. Navedimo i primer koji se odnosi na vremenske predstave. Poznato je da se bitka za vreme mora dobiti u mirnodopskoj taktičkoj obuci. Ako se pretpostavlja da će borbenim dejstvima biti potrebno da artiljerijska baterija izvrši posedanje vatrenog položaja za 30 minuta, onda se vežbanje te vremenske predstave mora ostvariti s uspehom. Ako se, pak, u mirnodopskoj obuci dozvoli da se ta ili druge norme ne ostvaruju, dolazi do pogrešno formiranih, nerealnih vremenskih predstava.

Koliko je to metodičko pitanje važno ilustruje još jedan metodičko-psihološki eksperiment.⁶ Utvrđeno je da broj jednovremeno

⁶ Pukovnik V. Barno i dr.: *Psihološki aspekti komandovanja jedinicama*, časopis »Vojenaja myse« 4/1968.

primećenih objekata vrlo malo zavisi od broja »strukturnih« elemenata svakog od njih. Na osnovu tog rezultata može se pretpostaviti da prilikom opažanja grafički prikazane taktičke situacije na karti nema naročitog značaja to da li će, na primer, borbeni poredak puka biti prikazan bataljonskim znacima ili četnim. Kakva je praktična posledica takvog istraživanja? Ukratko, ona je u sledećem: može se komandovati na različitim stepenima komandovanja, koristeći se kartama jednake razmere, odnosno situacijom prikazanom na istovetan način, ne brinući o tome da se na svakom narednom stepenu komandovanja uvećava prikazana situacija (na karti svako vidi ono što mu je potrebno).

U savremenim uslovima borbenih dejstava javlja se i problem distribucije i racionalnog korišćenja vremena, naročito ako se to poveže sa brojem i brzinom pristizanja podataka. Danas je jasno izražena tendencija narastanja obima informacija potrebnih da se za što kraće vreme donese neka odluka. Ta tendencija, međutim, nije rezultat samo povećanja broja objekata na bojištu i povećanog broja izvora podataka, već je to i posledica tradicionalnog metoda donošenja odluka na osnovu »što većeg« broja podataka. Na primer, prema podacima sa većih združenih taktičkih vežbi i manevara, nekih armija, u štab armije pristigne za 1 čas informacija koja sadrži i do 50.000 reči (2000 stranica teksta). U takvoj situaciji je najteže obezbediti izgradnju adaptivnog modela situacije — koji bi paralelno s proticanjem vremena odražavao i sve promene u dinamici borbenih dejstava. U takvim okolnostima najvažnije je odrediti optimalni odnos i obim podataka koji su neophodni za donošenje odluka. Jer, ako se taktička situacija menja svakog časa, onda starešina za njeno opažanje (prostorne predstave) može utrošiti najviše 10 minuta (vremenska predstava), a ostalo vreme se koristi za druge poslove. Veliki obim podataka u ograničenom vremenskom intervalu dezorganizuje realnost i mogućnost taktičkog mišljenja. Stoga se mora vršiti selekcija informacija, a prostorne predstave svesti na one koje su bitne za brzo reagovanje na razvoj borbenih dejstava.

Vežbanje kritičkog taktičkog mišljenja

Vežbanje kritičkog taktičkog mišljenja moguće je na više načina. Jedan od najvažnijih metodičkih postupaka je pomoću sistematskog vežbanja analize bitnih odnosa i veza u sadržajima taktike. Vežbanje

taktičkog mišljenja je moguće pomoću postupaka kao što su: razumevanje suštine taktičkog definisanja; shvatanje i logička opravdanost taktičkih zakonitosti i principa; vežbanje u dokazivanju taktičkih pravila; razumevanje osnovnih taktičkih zahteva i njihove implikacije na druge elemente borbene obuke; stvaralačka aplikacija osnovnih taktičkih principa; deduktivno i induktivno zaključivanje prilikom rešavanja taktičkih problema i primena metodologije ratne veštine i vojno-andragoške metodologije u rešavanju problema taktike i taktičke obuke; vežbanje u raspoznavanju predrasuda, stereotipija, klišeja i drugih blokada taktičkog mišljenja; razlikovanje relevantnih i bitnih taktičkih podataka od irelevantnih i manje bitnih, itd.

Razvijanje taktičkog mišljenja putem vežbanja sposobnosti analize bitnih veza i odnosa u sadržajima taktike može se ostvariti sledećim metodičkim postupcima: 1) sadržaji znanja iz taktike o kojima se razmišlja — procenjuje se i donose zaključci; 2) vežbanje sposobnosti izvođenja što tačnijih zaključaka iz datih taktičkih činjenica i procenjivanje njihove tačnosti; 3) vežbanje sposobnosti uočavanja neiskazanih pretpostavki u datim tvrdnjama o sadržajima taktike; 4) vežbanje sposobnosti deduktivnog zaključivanja u taktici na osnovu sadržaja (principa, pravila i dr.) iz strategije i operatike; 5) vežbanje sposobnosti interpretiranja vrednosti taktičkih podataka; i 6) vežbanje sposobnosti procenjivanja značajnosti dokaza koji se navode za pojedine tvrdnje ili hipoteze pri proceni taktičke situacije. Vežbe koje se u ovu svrhu mogu uspešno koristiti u taktičkoj obuci, posebno obuci u vojnim školama i u taktičkoj obuci starešina, jesu: 1) davanje naslova pročitanoj tekstu iz sadržaja taktike; 2) formulisanje taktičkog zadatka ili problema (razvijanje osetljivosti za probleme); 3) reformulisanje problema ili zadatka (razvijanje fleksibilnosti u mišljenju); 4) klasifikacija taktičkih činjenica, podataka, pojmova i sl. — po bitnosti (krucijalne, manje bitne i ilustrativne).

Neposrednim vežbanjem kritičkog taktičkog mišljenja u procesu taktičke obuke, učesnici se tim i drugim vežbama navikavaju da kritički misle i u drugim sličnim taktičkim situacijama (transfer vežbanja). Međutim, ovde se ne radi samo o sticanju direktnih navika, već se, istovremeno, razvijaju opšte metode taktičkog mišljenja na jednoj vrsti zadataka, pri čemu se učesnicima obuke mora ukazivati na njihovu primenljivost u drugim, izmenjenim ili novim taktičkim uslovima i situacijama.

Mogućnost transfera u razvijanju i vežbanju taktičkog mišljenja

Vežbanje taktičkog mišljenja u taktičkoj obuci (kao i usvajanje znanja, veštine, navika i metoda rada iz ostalih sadržaja taktike) ima potpuno opravdanje i smisao samo onda ako se iskoristi za rešavanje novih taktičkih situacija i problema — prvenstveno za što efikasnije i optimalnije rešavanje taktičkih borbenih zadataka. Jedna od najvažnijih specifičnosti obuke jeste da se taktičko iskustvo stiče u jednim (mirnodopskim), a primenjuje u drugim (borbenim) uslovima. To je objektivna barijera koja se mora prevazilaziti koliko je to god moguće, i to vežbanjem taktičkog mišljenja na takav način koji će maksimalno omogućiti da se taktičko iskustvo stečeno u mirnodopskoj taktičkoj obuci može, putem stvaralačkog i kritičkog mišljenja, primeniti u složenim taktičkim situacijama u borbi. Radi se dakle, o fenomenu transfera (prenošenja) iz jedne u drugu situaciju.

Opšteprihvaćeno tumačenje transfera svodi se na mogućnost prenošenja iskustva iz ranije na kasniju aktivnost. Pod transferom taktičkog iskustva podrazumeva se transfer znanja, veština, navika, ponašanja, stavova, principa i metoda mišljenja i rada, zatim uvežbanosti načina rešavanja taktičkih zadataka i problema.⁷ Iz toga se može zaključiti da transfer dostignutog nivoa razvijenosti i sposobnosti taktičkog mišljenja u miru na različite borbene situacije predstavlja fundamentalni problem celokupne taktičke obuke. Osnovni zajednički elemenat gotovo svih istraživanja fenomena transfera može se svesti na sledeće: transfer je moguć, pa je prema tome moguće i vežbanje mišljenja i stvaralačko prenošenje stečenih sposobnosti mišljenja iz jedne u drugu situaciju. Sa stanovišta vežbanja taktičkog mišljenja i ostvarivanja većeg nivoa mogućnosti transfera metoda i principa tog mišljenja usvojenih u mirnodopskoj taktičkoj obuci na raznovrsne taktičke situacije u borbenim dejstvima — najvažnija su dva zahteva: 1) da postoji što je moguće veća sličnost mirnodopske taktičke obuke (situacije učenja) sa taktičkim situacijama u borbenim dejstvima (situacija primene) i 2) da se obezbedi veći nivo teškoća u situaciji učenja (taktička obuka u miru) od očekivanih teškoća u situaciji primene (borbena dejstva). Prvi zahtev upu-

⁷ Ima dosta teorija istraživanja fenomena transfera. Međutim, sve se one mogu grupisati u dve grupe: 2) da između dve aktivnosti (mirnodopske taktičke obuke i borbene prakse) postoje sličnosti; b) da postoji određen nivo mogućnosti za pregrupisavanje i modifikaciju ranije stečenog iskustva. Prvi aspekt se, dakle, odnosi na sadržaj ranijeg iskustva, što je objektivnog karaktera, drugu pak pretpostavlja određene postupke u obuci i određen način usvajanja taktičkih znanja, što je subjektivnog, metodičkog karaktera.

čuje na zaključak da je u situacijama vežbanja taktičkog mišljenja neophodno obezbediti što je moguće veći stepen imitacija borbene prakse, odnosno taktičku obuku što više približiti uslovima borbenih dejstava; drugi zahtev pretpostavlja da nivo intelektualnih i drugih psihofizičkih teškoća u mirnodopskoj taktičkoj obuci, odnosno pri rešavanju taktičkih zadataka i problema, bude viši ili bar približno isti teškoćama koje se očekuju u rešavanju taktičkih problema u borbenim dejstvima. Bez obezbeđenja ta dva ključna zahteva ne može se očekivati veći stepen transfera.

Iz tih razloga, prilikom vežbanja taktičkog mišljenja, nije dovoljno učiti samo određene taktičke sadržaje, već je primarno i neophodno od samog početka obuke učiti učesnike obuke kako da prenose stečena iskustva na nove taktičke situacije naučiti ih da prenose načine i metode uspešnog taktičkog mišljenja sa jedne na drugu situaciju, uvežbati ih kako da uče i misle za transfer, odnosno u funkciji transfera.⁸ Verovatno da nijedna oblast obučavanja, nijedan predmet vojne obuke, i ne samo vojne, nije tako neposredno vezan za fenomen transfera kao što je to rešavanje raznovrsnih taktičkih problema i situacija. To dolazi otuda što njihovo rešavanje uvek predstavlja nalaženje novog, drugačijeg principa rešavanja taktičke situacije na osnovu taktičkih uslova i prethodnih taktičkih iskustava, s jedne strane, i zadatog taktičkog ili borbenog zadatka koji treba rešiti, s druge strane. Prilikom vežbanja taktičkog mišljenja najvažniju ulogu ima učenje metoda mišljenja u rešavanju taktičkih zadataka i problema, jer to omogućava uspostavljanje veze između transferne situacije i nove aktivnosti.

Vežbanje taktičkog mišljenja rešavanjem taktičkih zadataka metodikom problemske nastave

Najveći stepen mogućnosti i uspešnosti primene transfera, posebno metoda i principa taktičkog mišljenja, omogućava organizovano vežbanje taktičkog mišljenja metodom problemske nastave. Rešavanje problemskih situacija predstavlja najviši domet i metodički najbolji put razvijanja i vežbanja taktičkog mišljenja. Reša-

⁸ Osim pozitivnog postoji i negativni efekat transfera, tzv. interferencija. Najčešći i najvažniji uzroci pojave negativnog transfera su sve one situacije koje blokiraju razvijanje stvaralačkog taktičkog mišljenja, među kojima su najnegativnije mehaničko vežbanje, šabloni, krute navike i raznovrsne stereotipije.

vanje taktičkih zadataka i problema objektivno ima sve bitne karakteristike prave problemske situacije, koja sprečava šablonski i stereotipni način taktičkog mišljenja i zahteva umnu napregnutost i mobilnost. Rešavanje taktičkih zadataka i problema spada u tzv. produktivne probleme, gde se za razliku od reproduktivnih zadataka (na primer, u vatrenoj obuci) maksimalno angažuju stvaralačko i kritičko taktičko mišljenje. To je, metodičko-psihološki gledano, prava problemska situacija. Međutim, ako je neki taktički problem rešen putem taktičkog mišljenja, pa se taj problem ponovo na isti način rešava — tada to više nije prava problemska situacija, jer se rešavanje bazira na pamćenju ranijeg rešenja.

Prilikom rešavanja taktičkog zadatka, u suštini, postoje dve mogućnosti: a) nova taktička situacija može da sadrži izvesne elemente na koje smo ranije već naučili da reagujemo. U tom slučaju postoji svest o identitetu starog taktičkog iskustva i zahteva nove taktičke situacije, odnosno u staroj i novoj taktičkoj situaciji postoje ekvivalentne draži — što zahteva pretežno preproduktivno taktičko mišljenje; treba istaći da te mogućnosti delimično postoje kada se radi o rešavanju taktičkih zadataka u mirnodopskoj taktičkoj obuci, a kada se radi o rešavanju taktičkih zadataka u borbenim dejstvima, tada postoji gotovo isključivo druga mogućnost; b) kad ne postoji (i objektivno ne može postojati) identitet ranijeg taktičkog iskustva i naučnog načina rešavanja taktičkog zadatka sa novom taktičkom borbenom situacijom; da bi se taj identitet uspostavio, odnosno taktički zadatak optimalno rešio, neophodno je izvršiti rekonstrukciju i transformaciju u ranijem taktičkom iskustvu.

Prema tome, pravo taktičko mišljenje nije svako rešavanje taktičkog problema, već samo ono rešavanje gde se javlja neophodnost uviđanja bitnih odnosa i veza između datih (poznatih) taktičkih podataka i iskustva i elemenata (nepoznatih) nove taktičke situacije. Polazeći od toga, prethodna taktička iskustva i ranije naučeni načini rešavanja taktičkih zadataka nisu dovoljni da se novi taktički zadatak uspešno reši. Potrebno je da se otkrije nešto »novo«. Radi se o tome što se taktičko iskustvo kojeg se prisećamo obavezno mora stvaralački menjati i sagledavati u novom svetlu, u novoj funkciji.

Između stvaralačkog taktičkog mišljenja i rešavanja taktičkih zadataka metodama problemske nastave postoji najuža povezanost i uslovljenost. Rešavanje taktičkih zadataka metodama problemskih situacija je moćno metodičko sredstvo u funkciji razvijanja stvaralačkog mišljenja. Njega, u osnovi, karakteriše: 1) postojanje određenih teškoća i novina situacije koje stvaraju protivrečnost između pozna-

tog i nepoznatog; 2) zahtev za samostalnim stvaralačkim misaonim naporom za rešavanje problema, pretežno putem uviđanja bitnih veza i odnosa; 3) stvaranje novih uopštenih metoda taktičkog mišljenja, primenjivih u novim taktičkim situacijama.

Rešavanje taktičkog zadatka kao primarno intelektualni proces ima više etapa: a) početnu ili problemsku situaciju koja nastaje kada se taktički zadatak postavi, odnosno kada; b) situaciju konačnog cilja, rešenja zadatka, čijim ostvarivanjem se teži uvidu najbitnijih veza i odnosa između zadatka i ranijeg taktičkog iskustva, prestruktuiranih u skladu sa zahtevima nove taktičke situacije i zadatka, i c) mnoge međuetape, u okviru kojih se rešavaju parcijalni problemi.

Kako izgleda proces (faze) rešavanja taktičkog zadatka metodikom problemske nastave? Tipičan primer bi mogao izgledati ovako: 1) stvaranje problemske situacije — izlaganje taktičkog zadatka, čime se stvara klima motivacije; 2) postavljanje i predlaganje varijanti (hipoteza mogućih rešenja); 3) raščlanjavanje (dekonpozicija) celine taktičkog zadatka na manje logične celine (uže probleme); 4) proces rešavanja taktičkog zadatka i provera varijanti rešenja (verifikacija hipoteza); 5) utvrđivanje rešenja zadatka i finalna obrada (zaključci, odluka, zapovest i sl.), i 6) provera elementa rešenja u novim taktičkim zadacima.

Za metodički zasnovana rešavanja taktičkih zadataka putem problemske nastave, u taktičkoj obuci treba obezbediti sledeće uslove: 1) izabrati one delove sadržaja taktike koji su pogodni za »problematizovanje«; to su gotovo svi taktički zadaci i drugi oblici praktičko-primenjene obuke starešina, slušalaca i pitomaca; 2) problemsku situaciju treba stvoriti na početku časa i kroz nju motivisati i angažovati mišljenje učesnika obuke; 3) zadatak treba da iziskuje teškoće i napore, odnosno ne sme se dozvoliti da se rešava bez intelektualnih teškoća i angažovanja taktičkog mišljenja; 4) svaki novi taktički zadatak treba da se postavi onda kada je za njegovo rešavanje već akumulirano dovoljno taktičkog iskustva; 5) stalno treba insistirati na otkrivanju suštinskih veza u zadatku i na selekciji taktičkih podataka i informacija; 6) rešavanje taktičkih zadataka ovim metodama pretpostavlja samostalan rad učesnika obuke; valja omogućiti svakom učesniku da izloži svoje predloge, ideje, varijante, koji vode rešenju zadatka. Nije metodički opravdano da se izvesne »stranpućice« u taktičkom mišljenju proglašavaju »lošim«, »pogrešnim« i sl., već ih treba tumačiti kao pozitivan napor i doprinos da se dođe do rešenja bez obzira na to koliko on bio skroman; 7) češće praktikovati da učesnici taktičke obuke, posebno u visokim vojnim školama, sami sastavljaju i komponuju taktičke zadatke i probleme.

U taktičkoj obuci sa pitomcima vojne akademije, pored ostalog, mogu se koristiti i neki metodički postupci problemske nastave, kao što su, na primer: 1) otkrivanje novih ideja i njihova kombinacija sa novim taktičkim sadržajima; 2) sagledavanje sadržaja taktike (datog u pravilu, udžbeniku, skriptama, lekciji) na nov način, sa neuobičajenog stanovišta; 3) grafičko predstavljanje pisanih taktičkih tekstova; 4) razvijanje novih metoda i prilaza rešavanju taktičkih zadataka i problema; 5) razvijanje fleksibilnog stava prema sadržajima taktike i nastavniku; 6) elaboracija rešavanja nekog problema, ako su »sirovi« rezultati rešenja već poznati. Naročito je značajno u procesu taktičkog obučavanja razvijati osetljivost za probleme i vežbati njihovo uočavanje i formulisanje u taktičkom zadatku. Ako se razvije osetljivost za problem, razvijaju se i neke bitne pretpostavke negovanja taktičkog mišljenja (radoznalost, motivisanost, usmerenost mišljenja, brže otkrivanje bitnih veza i odnosa i dr.). Dakako, sposobnosti za otkrivanje problema zavise, prvenstveno od bogatstva taktičkog iskustva, ali i od intelektualnih sposobnosti i motivaciono-moralnog stava prema problemima uopšte. Pretvaranje »običnih« taktičkih podataka, koji su najčešće u nepovezanom i »sirovom« stanju, u problemsku situaciju kao celinu, predstavlja suštinu osetljivosti za probleme pri rešavanju taktičkih zadataka.

Sužavanje taktičkog zadatka kao problema koji je u početku rešavanja suviše opšti i »širok«, odnosno njegova konkretizacija (redefinicija) takođe je važan elemenat pri rešavanju. Sužavanje i konkretizacija taktičkog zadatka, u stvari, često anticipira i njegovo konačno rešenje. S obzirom na to da je taktičko mišljenje pri rešavanju problema kombinacija ranijeg taktičkog iskustva u nove celine, ono mora biti na određen način usmereno u fokus koji vodi rešenju zadataka. To se, najčešće, ostvaruje dovođenjem u što neposredniju vezu taktičkih podataka sa novim taktičkim zadatkom, ali i pronalaženjem metodološke originalnosti i fleksibilnosti u njegovom rešavanju. Zapaženo je da je jedna od slika stvaralačkog mišljenja povezivanje raznolikosti.⁹ Ukoliko se slični taktički podaci više razlikuju, i obratno, utoliko je njihovo uopštavanje i povezivanje višeg stvaralačkog nivoa. U rešavanju taktičkih zadataka najčešći slučajevi povezivanja raznolikosti su: 1) povezivanje različitih taktičkih podataka i koncepcija (pravila i postupaka »crvenih« i »plavih«); 2) pronalaženje zajedničkih principa i odnosa između podataka različitog značenja i stavljanje tih činjenica u druge relacije; 3) otkrivanje mogućih rešenja sadržine taktičkih informacija u različitim kontekstima;

⁹ Dr B. Stevanović, *Stvaralačko mišljenje*, Rad, Beograd 1961, str. 13.

4) traženje novih ideja i relacija i pronalaženje novih metoda koje omogućavaju elastičnu primenu postojećih. Međutim, u rešavanju taktičkih zadataka dolazi i do obratne situacije — kada treba stvaralački razlikovati sličnosti. Razlikovanje sličnih taktičkih podataka, ponekad, direktno vodi ka rešenju zadatka.

Još neki metodički postupci koji mogu da doprinesu razvijanju i vežbanju taktičkog mišljenja

Navedeni metodički putevi razvijanja i vežbanja kreativnog taktičkog mišljenja, kao i metodički postupci o kojima će ovde biti reči, imaju svoju širu teorijsku didaktičko-metodičku, psihološku i sociološku osnovu.¹⁰ Metodički postupci o kojima će ovde biti reči predstavljaju, u stvari, skup pravila koja određuju suštinu tih postupaka. Ali, ta pravila često nisu prakticističkog karaktera, već su data u uopštenom, sintetičkom vidu, tako da se mogu fleksibilno i stvaralački primeniti u mnogim taktičkim situacijama.

1) U rešavanju taktičkih i drugih zadataka, kao i u vežbama jedinica i komandi, najčešće se obrađuje samo jedna strana (»plavi« ili »crveni«), odnosno jedna strana se obrađuje detaljno (obično »crveni«), dok se druga razrađuje samo u meri u kojoj je to nužno za onu drugu stranu. Međutim, i u situacijama kada su tzv. dvostrani zadaci ili vežbe, jedna grupa učesnika obuke (jedinica, komandi) obrađuje jednu, a druga grupa drugu stranu. To je već uobičajeni postupak. Međutim, u taktičkom obučavanju radi razvijanja taktičkog

¹⁰ Postoji više sistema koji se preporučuju kada se radi o razvijanju stvaralaštva uopšte, a stvaralaštva u nastavi posebno. U svakom od tih sistema postoje razrađeni postupci i metode koji se dijalektičko-materijalističkom analizom i selekcijom mogu stvaralački primeniti u razvijanju i negovanju taktičkog mišljenja. Većina tih sistema, u stvari, počiva na određenim teorijama učenja i teorijama sposobnosti, posebno sposobnostima stvaralačkog mišljenja. Tako, na primer, iz asocijativne teorije se koristi shvatanje da visoko kreativne ličnosti pronalaze udaljene i neobične odgovore i rešenja; iz geštalt-teorije dolazi do izražaja shvatanje da kreativno mišljenje predstavlja, u stvari, reorganizaciju problema i pronalaženje veza i odnosa celine problema; iz teorije informacija koristi se drugi (broj pokušaja u traženju rešenja meri se bitom), treći (pretvaranje pojedinačnih podataka u opšte zakonitosti i principe doprinosi se većoj informacionoj vrednosti tih podataka) i četvrti model (količina informacije zavisi od broja alternativa, ali i od njihove verovatnoće); iz medijacione teorije se koristi stav da su posrednici (medijatori) između draži (zadataka) i odgovora (rešenja problema), u stvari, opšti principi i metode, kao kognitivni instrumenti, kao šire mentalne strukture iz teorije crta se koristi činjenica da su kod kreativnih ličnosti izražene određene crte (kritičnost, inteligencija, emocionalna stabilnost, samostalnost, razboritost, konformizam, spremnost za rizik, duhovitost, razvijena mašta, istraživački duh, radikalizam, i dr.).

mišljenja, posebno se radi o rešavanju taktičkih zadataka, trebalo bi povremeno primenjivati i metodički postupak *rešavanja parnih taktičkih zadataka*, odnosno istovremeno rešavati tzv. parne taktičke zadatke (napad »crvenih« i odbrana, »plavih« od istih rešavalaca. Ovde se radi o razlici vrste taktičkog zadatka (napad-odbrana), ali su uslovi taktičke situacije isti. Metodološki postupci komparacije, analize i sinteze i drugih operacija u taktičkom mišljenju na fonu njihove situacije sličnosti, doprinosi reljefnijem shvatanju obe »strane« zadatka. Osim toga, taj metodički postupak može povećati diferencirano shvatanje taktičke situacije, doprineti potpunijem uživljavanju u »drugu« stranu (empatija), a time stvoriti i uslove za potpunije i realnije razvijanje taktičkog mišljenja. Istovremeno, takvi postupci na posredan način približavaju rešavanje taktičkih zadataka uslovima borbenih dejstava, jer doprinosi da se »suprotna« strana uvek ne zamišlja i samo fragmentalno razmatra, već se sagledava u celini, što povećava realnost taktičke situacije.

2) U rešavanju taktičkih zadataka i problema povremeno se može koristiti i *metod inverzije*, odnosno suprotan prilaz od uobičajenog. Naime, u vežbanju taktičkog mišljenja neophodno je obezbediti i direktni i obratni tok kretanja mišljenja (indukcija — dedukcija, analiza — sinteza, uopštavanje — konkretizacija i sl.). Metodičke situacije u kojima će se voditi računa i o načinu taktičkog mišljenja moraju se planski stvarati u procesu rešavanja taktičkih zadataka i problema.

3) Prilikom primene *postupka analogije* koja se dosta često sreće u procesu mišljenja pri rešavanju taktičkih zadataka, gde se vrši komparacija i korelacija aktuelnog taktičkog zadatka ili taktičke situacije sa nekom ranijom situacijom ili zadatkom — mora se biti vrlo kritičan i oprezan. U korišćenju analoškog metoda mišljenja najčešće greška se čini što se zamenjuje slično sa sličnim. Do te zamene dolazi naročito u situaciji kada nema dovoljno podataka, a to onda dovodi do nedovoljnog poznavanja konkretne taktičke situacije, a time i do njene lakše zamene sa nekom ranijom sličnom situacijom.

4) Iako kauzalni postupak u rešavanju taktičkih zadataka vodi ka uočavanju bitnih veza i odnosa, nije isključeno da se i u njegovoj primeni pojave neke greške. Najčešća greška pri analizi veza i odnosa između taktičkih uzroka i posledica je zamena uzroka. Dešava se da se umesto pravog favorizuje neki sporedni ili manje bitni uzrok, a moguće je uzrokom smatrati i pojavu koja objektivno nije za taj konkretni slučaj prvi uzrok. Prirodno je da će, ako dođe do zamene uzroka, celokupni proces taktičkog mišljenja biti usmeren u pogrešnom pravcu.

5) U vezi sa korišćenjem analoškog i kauzalnog metoda u procesu taktičkog mišljenja određen značaj ima i proces tzv. »familiarizovanja« rešavaoca zadatka sa nepoznatim i »defamiliarizovanja« sa poznatim. To je poseban psihološki problem. U toku rešavanja taktičkih zadataka i problema treba učesnike obuke, pored ostalog, osposobljavati da na stvaralački način povezuju na izgled međusobno nepovezane, različite i irelevantne elemente. Glavni metodički postupci u procesu tog povezivanja su: bliže upoznavanju, odnosno »familiarizovanje« sa nepoznatim ili nedovoljno poznatim situacijama, podacima, odnosno traženje sličnosti sa onim što je već poznato. Na taj način se ono što je stvarno« čini sličnim i bliskim. To se ostvaruje na razne načine — putem prestrukturiranja, kombinovanja ili transponovanja prvobitnih oblika i podataka i sl., i postupkom tzv. »defamiliarizovanja« onog što nam je »jako poznato«, odnosno nastojanjem da ono što nam je već ušlo u naviku kao naučeni šablon učinimo udaljenim, »stranim«.

Za realizovanje procesa »familiarizovanja« i »defamiliarizovanja« mogu se preporučiti različiti metodički mehanizmi, među kojima se posebno ističu: a) lična identifikacija i analogija sa elementima taktičkog zadatka, odnosno problema, posebno sa onim elementima koji vode ka pobeđi sopstvene strane (»crvenih«). S tim u vezi, slavni vojskovođa Suvorov, koji se uvek snažno emocionalno vezivao za ideje koje vode u pobeđu, često je govorio: »Ja uvek dva puta pobeđujem neprijatelja — jednom u mislima, drugi put na bojištu«; b) direktna analogija između dveju situacija, taktičkih pojmova, elementa taktičke situacije i sl. — dakle, radi se o paralelnom upoređivanju taktičkih činjenica i taktičkog iskustva; c) analogija simbola, tj. korišćenje modela taktičke situacije — što najčešće predstavlja radna karta sa svojim simbolima (taktičkim i drugim znanjima); d) korišćenje mašte, gde se privremeno oslobađamo od »neposredne« stvarnosti. U mašti se stvara konačan izgled rešenja taktičkog problema — kako bismo to mi želeli.

6) U procesu taktičkog obučavanja u celini, a u rešavanju taktičkih zadataka posebno, veoma je značajno da se obezbedi razvijanje tzv. *divergentnog produktivnog taktičkog mišljenja*. Dakako, ovde se misli na takvo divergentno mišljenje koje je realno i koje efikasno doprinosi rešavanju taktičkog zadatka. Ne retko, međutim, dominira tzv. konvergentno taktičko mišljenje, koje se, smatra metodički poželjnim i vrednijim, pogotovo ako je ono u skladu sa mišljenjem starešine-nastavnika i sa tzv. »državnim rešenjem«. S obzirom na to da je unapred određeno rešenje, starešina-nastavnik je

za njega subjektivno »vezan« i on će ponekad i nehotično sprečavati i gušiti pokušaje divergentnog mišljenja.

7) *Grafičko predstavljanje taktičkih pojava i apstrakcija* (grafovi) u dosta slučajeva je pomoglo pri rešavanju raznovrsnih taktičkih situacija i problema. Grafički prikaz taktičke situacije ili njenih elemenata i kombinovanje sa »sopstvenim« grafičkim simbolima (kako to ističu mnogi slušaoci vojnih škola i starešine koje su se pripremale za ispit za čin) znatno pomaže da se bolje sagleda celina situacije, da se izvrše klasifikacije i selekcija podataka koji su relevantni za rešavanje zadatka, i da se identifikuju neki relativno skriveni problemi i elementi. Grafički prikazi (crtež, skica, kroki, šema, dijagram, tabela i sl.) taktičke situacije i njenih elemenata su vizuelna, očigledna sredstva koja olakšavaju otkrivanje, zapažanje, povezivanje i formulisanje odnosa među pojedinim elementima taktičke situacije.

8) Osim navedenih metodičkih postupaka, korisnim su se pokazali još neki metodički postupci koje ćemo samo taksativno naznačiti: a) kontrola i redukcija prevelike napetosti i zabrinutosti prilikom rešavanja zadataka i unošenje raznovrsnih metodičkih digresija (humora, primera, ilustracija i dr.); b) nastojanje da se »uzdrma« ono što nam u taktičkoj situaciji na prvi pogled izgleda potpuno jasno, prosto i razumljivo; c) u procesu rešavanja taktičkih zadataka i izvođenja vežbi treba metodički »planirati« i sopstvene »pobede« i »poraze«; okolnost da se gotovo redovno pobeđuju »plavi« nije realna stvarnim borbenim uslovima; d) postavljanje nekih taktičkih problema u vidu zagonetki, enigmi, heurističkih igara i sl.; e) neki psiholozi i pedagozi preporučuju za uspešnije rešavanje problema kontrolnu listu za stvaranje novih ideja i daju mnoštvo saveta, kao što su: probaj druge mogućnosti primene, adaptiraj, modificiraj, povećaj, smanji, redukuj, izmeni redosled i raspored, supstituiraj, sve preobrti, kombinuj dve ili više varijanti, skiciraj, stalno se pitaj: šta i kako sad; kontroliši svaki korak, proceni šta si uradio, dokle si stigao, šta ima još da se uradi, osvetli ranija taktička iskustva, potraži ono »ključno«, nastoj da savladaš »mrtve tačke«, napravi dalji plan rada, pre toga ustanovi rezultate, uporedi sve sa praksom i iskustvima, itd.

Na kraju, valja istaći da je jedna od značajnih metodičkih mogućnosti za uspešnije stvaralačko rešavanje taktičkih zadataka i problema i razvijanje taktičkog mišljenja — poznavanje i onih činilaca situacija i pojava koje sprečavaju ili otežavaju stvaralački napor i negativno utiču na razvijanje i negovanje taktičkog mišljenja.